

Sabir Məmmədli

<https://orcid.org/0000-0001-9176-2569>

Professor, Doctor of Political Science, Baku State University, Department of International Journalism and Information Policy, Azerbaijan, sabir.rm@mail.ru

Atıf Künyesi / Citation Info

Məmmədli, S. (2024). Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Mass Communication Special Issue, 11 (1), 96-107.

Dünya Mediasının Müasir İnkişaf Meyilləri BMT-nin Fəaliyyəti Kontekstində

Xülasə

Müasir dünya mediasında universallaşma, eyniləşmə prosesi getdikcə dərinləşir. Bu meyillər ilk növbədə beynəlxalq təşkilatların KİV və bütövlükdə informasiya sahəsində həyata keçirdikləri fəaliyyətlə bağlıdır. BMT, Avropa Şurası, ATƏT və digər dövlətlərarası təşkilatlar sistemli və məqsədyönlü şəkildə çoxsaylı media norma və prinsiplər hazırlayıb dünya birliyinə təqdim edirlər və onların reallaşmasına çalışırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təşkilatların müzakirəyə çıxarıb qəbul etdiyi ortaq dəyərlər özü-özlüyündə bir ideya xəzinəsidir və ondan yararlanmaq cəmiyyətin müasir inkişafına təkən verir. Ölkələr üçün tövsiyə və mütləq xarakterli olan qətnamə və qərarlar ümumbəşəri ideyaları özündə əks etdirməklə bərabər milli dəyərlərin qorunub saxlanmasını vacib hesab edir və bu prosesi dəstəkləyir. BMT və YUNESKO öz strukturlarında informasiya ilə iş üzrə çoxsaylı qurumlar yaratmışlar ki, bunlar bilavasitə KİV-in fəaliyyətini tənzimləyir və istiqamətləndirir. Bu baxımdan BMT-nin Düşüncə və İfadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisi institutunun fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hazırki dövrdə beynəlxalq təşkilatların əsas diqqəti media sahəsinə qair qəbul etdikləri qərarların dünyanın bütün bölgələrində reallaşmasına yönəlib.

Açar sözlər: Media, beynəlxalq təşkilatlar, insan haqları, söz azadlığı, ümumi prinsiplər

Modern Development Trends of World Media in the Context of UN Activities

Abstract

The process of universalisation and identification in the modern world media is deepening. These trends are primarily associated with the activities of international organisations in the media and information sector. The UN, the Council of Europe, the OSCE and other intergovernmental organisations systematically and purposefully develop a large number of media norms and principles, present them to the world community and strive for their implementation. It should not be forgotten that the common values discussed and adopted by international organisations are a treasure trove of ideas in their own right and their utilisation gives impetus to the contemporary development of society. The decisions, which are advisory and binding for countries, reflect universal ideas, emphasise the protection of national values and support this process. The UN and UNESCO have established numerous information agencies that directly regulate and direct the activities of the media. In this context, the work of the UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression is of great importance. Today, the main focus of international organisations is to ensure that their decisions on the media are implemented in every region of the world.

Keywords: Media, international organisations, human rights, freedom of expression, general principles

Giriş

Sürətlə dəyişən və inkişaf edən müasir dünyada jurnalistika bir sıra yeni xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Jurnalistin peşəkarlıq və yaradıcılıq meyarları ilə yanaşı medianın ictimai-siyasi mahiyyəti də dəyişir. Kütləvi informasiya vasitələri bir tərəfdən cəmiyyətin demokratikləşməsi prosesində başlıca rol oynayır, digər tərəfdən dövlətin idarə edilməsində mühüm vasitə kimi çıxış edir. İnformasiyanın həyatın bütün istiqamətlərinə təsir imkanlarının artdığı bir dövrdə xalqlar və dövlətlər ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sahədə bir-birinin təcrübəsindən hərtərəfli istifadə etməyə çalışır, bəşəriyyətin ümumi xəzinəsinə öz töhfəsini verirlər. Media, əsasən də onun müasir növləri xalqları, millətləri, cəmiyyətləri bir-birinə daha da yaxınlaşdırır və qovuşdurur. Artıq dünyanın istənilən ucqar nöqtəsindən alınan yararlı məlumat sadə, maraqlı xəbər olmaqla yanaşı həm də özündə əlverişli təcrübəni əks etdirən informasiya kimi qəbul olunur. Beynəlxalq informasiya axını müxtəlif ölkələrin jurnalistikasının qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə, təcrübə mübadiləsinin güclənməsinə təkan verir və bu sahədə inteqrasiya proseslərini dərinləşdirir. Demokratik və inkişaf etmiş ölkələrin əsrlər boyu gərgin mübarizə və bəzən köklü sarsıntılar nəticəsində əldə etdiyi mütərəqqi dəyərlər, topladığı uğurlu nəticələr gənc ölkələr tərəfindən çətinlikləri təkrarlamadan rahat formada mənimsənilir. Media sahəsində dünya təcrübəsindən yararlanmaq hər bir ölkənin

jurnalistikasının başlıca mütərəqqi xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur və olaraq qalmaqdadır. İnformasiya yayımı sahəsində orta q meyarlar və yeni normalar əsasən beynəlxalq təşkilatlar, ilk növbədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və onun ixtisaslaşdırılmış qurumu olan YUNESKO, Avropa Şurası, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı tərəfindən işlənilib hazırlanır və gündəmə gətirilir, onların tətbiqetmə qaydaları müəyyənləşdirilir. Beynəlxalq qurumların fəaliyyət mexanizminin təhlili, bu sahədə mövcud olan normativ-hüquqi bazanın araşdırılması hər bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın müasir dünyaya inteqrasiyasını gücləndirəcək və dövlətimizə dünya birliyində özünə layiqli yer tutmağa kömək edəcəkdir.

1. Əsas hissə

Müasir dövrdə beynəlxalq təşkilatlar faktiki olaraq dünyada informasiya mübadiləsinin norma və prinsiplərini müəyyənləşdirən mərkəzlər kimi çıxış edir. Zahirən xaotik görünən beynəlxalq informasiya axını faktiki olaraq ümumi konsepsiya və dünya birliyi tərəfindən qəbul olunmuş qaydalar əsasında cərəyan edir və geniş formada reallaşır. BMT, YUNESKO, Avropa Şurası, ATƏT və s. kimi beynəlxalq təşkilatlar dövlətlərarası informasiya mübadiləsinə xalqları və ölkələri birləşdirən, vahid dünya yaradan, müasir sivilizasiyanın inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirən başlıca amil hesab edirlər. Məhz həmin mövqedən çıxış edərək beynəlxalq qurumlar media, informasiya-kommunikasiya sahəsini müasir həyatın ən ali dəyəri kimi qəbul olunan insan haqları əsasında qurulmasını vacib sayırlar. BMT, YUNESKO, Avropa Şurası və ATƏT-in media siyasəti zəngin intellektual çəkiyə malik olan bir xəzinədir. Beynəlxalq təşkilatların proqram sənədləri, qətnamə və qərarları, hazırladıqları konsepsiyalar, bəyanat və bəyannamələri hərtərəfli tədqiq edilməli və mənimsənilməlidir. Beynəlxalq təşkilatların ümumi media siyasəti ölkədaxili KİV sisteminin inkişafını, milli informasiya vasitələrinin fəaliyyət meyarlarını müəyyənləşdirən ciddi amil kimi çıxış edir. Vahid siyasi yanaşma nəticəsində eyniləşmə meyilləri KİV-in hüquqi əsaslarını, informasiya vasitələrinin təşkili prinsiplərini, fəaliyyət mexanizmini əhatə etməklə yanaşı jurnalistin yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə, informasiyanın təqdimetmə metodlarına, materialın janr göstəricilərinə, media əməkdaşlarının araşdırma aparmaq texnologiyasına, problemləli şəraitə çözmək yollarına, çap məhsulunun təsirliyini artırmaq imkanlarına, jurnalistin peşə davranış qaydalarına güclü təsir edir. Bu mənada BMT, Avropa Şurası və ATƏT-in sənədləri bütövlükdə üzv ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda jurnalistikanın inkişaf konturlarını və istiqamətlərini artıq müəyyənləşdirməkdədir. Özündə xeyli mürəkkəb problemləri ehtiva edən bu proseslərin içində olmaq Azərbaycan jurnalistikasının uğurlu inkişafını təmin edəcəkdir. Kütləvi informasiya sahəsində beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi əsasən: a) KİV-dən istifadənin texniki

imkanlarını, b) materialların məzmununu, c) bu sahəyə aid beynəlxalq informasiya yayım qaydalarını əhatə edir ki, bunlar həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli müqavilələr əsasında tənzimlənilir. Beynəlxalq miqyasda KİV-dən istifadənin texniki problemləri ilə əsasən Beynəlxalq Elektrorabitə İttifaqı məşğul olur (bu təşkilat 1932-ci ildə Madrid konfransında yaradılmışdır və indiyədək fəaliyyət göstərir). BMT yarandıqdan sonra BEİ onun ixtisaslaşdırılmış qurumu statusu almışdır. BEİ-nin nizamnaməsinə dəfələrlə düzəlişlər edilmişdir. Hazırda qüvvədə olan sənədin sonuncu redaksiyası 1998-ci ildə Minneapolis şəhərində keçirilmiş toplantıda qəbul edilmişdir. İttifaq 150-yə yaxın ölkəni birləşdirir.

Tədqiqatçıların fikrincə, BEİ-nin konvensiyasında informasiya yayımı texniki və digər vasitələrlə məhdudlaşdırılır. ABŞ-ın sabiq dövlət katibi C.Beker öz tədqiqatında qeyd edirdi ki, BEİ-nin təsis konvensiyasının 1947-ci ildə Atlantik-Siti şəhərində qəbul olunmuş redaktəsində dövlətlərə texniki vasitələrlə radiomaneələrin yaradılması qadağan edilir, çünki radiomaneənin yaradılması şəxslərin azad informasiya almaq hüququnu pozmuş olur (New Communication., 1991). Müəllif konvensiyanın 1965-ci ildə Montr şəhərində qəbul olunmuş redaktəsinin 48-ci maddəsinə istinad edərək vurğulayırdı ki, sənəd dövlətlərə müxtəlif radiomaneələrin aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi haqqında müraciəti əks etdirir. 1968-ci ildə BMT-nin kosmos məsələlərinin araşdırılmasına həsr olunmuş konfransında isə qeyd olunmuşdu ki, BEİ əsasən texniki problemlərlə, yəni tezliklərin bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə məşğul olmalı, birbaşa beynəlxalq televiziya yayımlarının təşkili məsələləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatında həll olunmalıdır.

Beynəlxalq münasibətlərdə informasiyanın əhəmiyyətinin artması Birləşmiş Millətlər Təşkilatını sistemli şəkildə bu məsələyə yenidən qayıtmağa və onun müxtəlif aspektlərini müzakirəyə çıxarmağa vadar edirdi. Belə ki, 1972-ci ilin sentyabr-dekabr aylarında keçirilən BMT Baş Məclisinin XXVII sessiyası “Bilavasitə televiziya yayımı üçün dövlətlər tərəfindən süni peyklərdən istifadə prinsiplərinə dair beynəlxalq konvensiyanın hazırlanması haqqında” qətnamə qəbul etmişdir (OON-lən General’noj Assambleâezlén). Sovet nümayəndələri “Sərbəst informasiya axını”nı məhdudlaşdırmaq üçün üçüncü dünya ölkələri nümayəndələri ilə birlikdə qətnaməyə belə bir fikir daxil etmişdilər ki, buna əsasən süni peyklərdən istifadə edərək başqa ölkələrin ərazisinə bilavasitə televiziya yayımını yalnız ikitərəfli müqavilələr əsasında həyata keçirmək olar. Bu isə ilk növbədə həmin ölkələrin informasiya texnologiyalarının inkişafı sahəsində geriliyinin ört-basdır edilməsi ilə bağlı idi. Buna baxmayaraq, qətnamə böyük səs çoxluğu ilə qəbul edilmiş, onun əleyhinə yalnız ABŞ nümayəndələri səs vermişdilər. Sənəd kosmik fəzadan başqa ərazilərə yayımlanan televiziya verilişlərinin yalnız ikitərəfli müqavilələr

əsasında həyata keçirilməsinə dair konvensiyanın hazırlanmasını nəzərdə tuturdu. Qərb dövlətlərinin birgə fəaliyyəti nəticəsində həmin konvensiyanın meydana gəlməsinə imkan verilmədi, üstəlik bu, texniki cəhətdən də sadə məsələ deyildi. Bununla belə sosialist ölkələri 1982-cü ildə yenidən həmin ideyanı gündəmə gətirmiş və BMT Baş Məclisinin XXXVII sessiyasında bununla bağlı müvafiq qətnamə qəbul olunmuşdu ki, burada BMT qətnaməsinin yanaşma tərzini təkrar olunurdu.

BMT qətnaməsində dövlətlərin informasiya yayımına görə məsuliyyət daşması prinsipi öz əksini tapmışdı ki, bu da insan haqları ilə birbaşa ziddiyyət təşkil edirdi, halbuki çox keçmədən növbəti BMT qətnaməsində həmin ideya bir qədər də təkmilləşdirilmişdi. Belə ki, BMT Baş Məclisi tərəfindən 10 dekabr 1982-ci ildə qəbul olunmuş “Bilavasitə beynəlxalq televiziya yayımı məqsədilə dövlətlərin süni peyklərdən istifadəsini tənzimləyən prinsiplər” haqqında qətnamədə vurğulanırdı ki, “dövlət onun yurisdiksiyası altında həyata keçirilən beynəlxalq televiziya yayımına görə bilavasitə məsuliyyət daşıyır”. Sənəddə həm də qeyd olunurdu ki, “dövlətlər informasiya azadlığını nəzərə almaqla, peyk vasitəsilə başqa ölkələrin əhalisinə qarşı yönəlmiş bilavasitə televiziya verilişləri haqqında ilkin müqavilə bağlamalıdır” (OOH A/RES). Qətnamənin hazırlanması və qəbulu prosesində keçirilən diskussiyalar göstərdi ki, bilavasitə beynəlxalq televiziya yayımı yeni və son dərəcə təsirli kütləvi informasiya axını olduğu üçün onun nəinki texniki normaları, həm də yayımın beynəlxalq-hüquqi prinsipləri işlənib hazırlanmalıdır. Bilavasitə televiziya yayımı müxtəlif ölkələrdə elm və mədəniyyət sahəsində yeni bilgilərin təbliği, sosial inkişafın sürətləndirilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədlərinə xidmət etməli, xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi və millətlərin qarşılıqlı anlaşması prinsipindən çıxış etməlidir. Qətnamə eyni zamanda bilavasitə yayımla bağlı ölkələr arasında anlaşılmazlıqlar yarandıqda müvafiq məsləhətləşmələrin aparılmasına imkan verir, başqa ölkənin ərazisinə bilavasitə yayımın təşkilindən əvvəl həmin ölkənin razılığının alınması və müvafiq müqavilənin imzalanması şərtini qoyurdu. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı çox keçmədən dövlətləri belə ideyalardan əl çəkməyə məcbur etdi. Çünki peyk vasitəsilə yayımlanan informasiya siqnalların qarısını almaq sadə məsələ deyildi, bunun üçün yüksək elmi-texniki səviyyə, maliyyə imkanları, xüsusi qurğuların yaradılması tələb olunurdu. Dövlətlərin əksəriyyəti belə imkanlara malik deyildi. Ekspertlərin fikrincə, xarici ölkələrdən yayımlanan radiosiqnallara maneələrin yaradılması və ölkə əhalisinə xarici proqramları qəbul etməyə imkan verməmək BMT Baş Məclisinin 1989 (XVIII) sayılı qətnaməsi ilə ziddiyyət təşkil edir və “informasiya azadlığı prinsipləri”nə uyğun gəlmir (General’noj Assambleälén rəşeniez).

XX əsrin sonlarından etibarən müşahidə olunan informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı bu sahə ilə bağlı beynəlxalq hüquq normalarının təkmilləşdirilməsini tələb edirdi. Belə ki, elektron kütləvi informasiya vasitələrinin transsərhəd yayımını tənzimləyən beynəlxalq-hüquqi normaların beynəlxalq hüququn müstəqil sahəsinə çevrilməsi aktuallaşmışdı. Normativ materialların bolluğu və hüquqsünaslar tərəfindən bir sıra xüsusi prinsiplərin işlənilib hazırlanması dünyanın bütün regionlarında informasiya vasitələrindən eyni formada və eyni prinsiplərə əsasən istifadə edilməsinə imkan yaratmaqla informasiya mübadiləsinə ümumdünya xarakteri verəcəkdir. Hazırda isə dünya dövlətlərinin müasir elektron KİV-lərinin transsərhəd yayımı BMT-nin mövcud qətnamə və qərarları əsasında təşkil olunur və müvafiq dövlətlərarası sazişlərlə tənzimlənir. XX əsrin 90-cı illərində baş vermiş qlobal xarakterli məlum dəyişikliklərdən sonra dünyada yeni geosiyasi mənzərənin yaranması ilə əlaqədar Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və digər beynəlxalq qurumların təşəbbüsü ilə 1990-cı ilin fevral ayında Parisdə Şərq-Qərb mətbuat nümayəndələrinin görüşü keçirildi. Tədbirdə müstəqilliyini yenidən əldə etmiş Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ilə yanaşı, Qərbi Avropa və Şimali Amerikadan gəlmiş 80-ə yaxın jurnalist və redaktor iştirak edirdi. Mərkəzi və Şərqi Avropada demokratik proseslərin inkişafına BMT-nin konkret töhfəsi olan bu görüşdə müzakirə olunan əsas mövzu jurnalistlərin öz işlərini yeni şəraitə uyğun qurması və Şərqlə Qərb arasında informasiya mübadiləsinin inkişaf etdirilməsi idi. Müzakirələr BMT və YUNESKO-nun bölgədəki fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynadı.

BMT Baş Məclisinin 1990-cı ilin dekabrında keçirilən sessiyasında dünyada formalaşan yeni ictimai-siyasi qayda şəraitində beynəlxalq birliyin informasiya və kommunikasiya sahəsindəki vəzifələri müəyyənləşmişdi. Baş Məclisin 45/76 sayılı “İnformasiya insana xidmət etməlidir” qətnaməsində informasiya sahəsində qabaqcıl ölkələrlə inkişafda olan dövlətlər arasında mövcud olan qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması yolları vurğulanmışdı. İnkişafda olan ölkələrin kommunikasiya infrastrukturunun inkişafı, həmin regionların dövlət və özəl şirkətlərinə sərbəst informasiya siyasətinin formalaşmasına yardım göstərilməsi, müstəqil KİV-lərin və ayrı-ayrı şəxslərin kommunikasiya prosesində iştirakının təmin edilməsi, bütün səviyyələrdə “Sərbəst informasiya axını”nın prinsiplərinə riayət edilməsi, inkişafda olan ölkələrin özəl və müstəqil kütləvi informasiya vasitələri üçün jurnalist kadrların hazırlanması, kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, həm ikitərəfli sazişlər əsasında, həm də beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində onların informasiya yayımına hərtərəfli dəstəyin verilməsi nəzərdə tutulurdu. Xüsusi olaraq vurğulanırdı ki, bu ölkələrin milli və regional resurslarının texniki cəhətdən inkişafına lazımı dəstək verilməlidir. “Kommunikasiyanın Beynəlxalq İnkişaf

Proqramı” çərçivəsində müstəqil KİV-lərin imkanlarının genişləndirilməsi üçün əlverişli layihələrin həyata keçirilməsi BMT qətnaməsinin başlıca tələblərindən idi. Asiyada müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinə kömək məqsədilə 1992-ci ilin oktyabrında Alma-Atada BMT və YUNESKO-nun birgə seminarında Vindhuk Bəyannaməsinin ruhuna və fəlsəfəsinə uyğun olan və həmin prinsipləri Asiya qitəsinə daşıyan Alma-Ata Bəyannaməsi qəbul olundu.

Latın Amerikasını və Karib hövzəsi ölkələrində kütləvi informasiya vasitələri və demokratiyanın inkişafına həsr olunmuş və 1994-cü ilin mayında Çilinin Santyaqo şəhərində keçirilmiş regional seminarda qəbul olunmuş Santyaqo Bəyannaməsi Vindhuk və Alma-Ata sənədləri əsasında hazırlanmış, eyni prinsipləri Latın Amerikasını və Karib hövzəsi ölkələrinə gətirmişdi. YUNESKO-nun təklifi ilə Çili prezidenti Santyaqonun meydanlarından birinə Ümumdünya Mətbuat Azadlığı Günü şərəfinə “Mətbuat azadlığı meydanı” adı vermişdi. Vindhuk Bəyannaməsinin prinsiplərini ərəb ölkələrinə yaymaq məqsədilə BMT və YUNESKO 1996-cı ilin yanvar ayında Yəmən Sana şəhərində beynəlxalq seminar keçirmiş və qəbul olunmuş Sana Bəyannaməsi ərəb kütləvi informasiya vasitələrində fikir müxtəlifliyinin inkişafına, media qurumlarının müstəqilliyinin qorunmasına yönəlmişdi.

Regional tədbirlərin yekunu kimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və YUNESKO 1997-ci ilin 10-13 sentyabrında Bolqarıstanın paytaxtı Sofiyada Avropa ölkələrinin informasiya vasitələrinin müstəqilliyini və plüralizmi inkişaf etdirmək üçün seminar təşkil etmiş, tədbirdə Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin media vasitələri diqqət mərkəzində olmuşdur. Seminarda 40 ölkəni, o cümlədən Azərbaycanı 300-dən artıq KİV əməkdaşları təmsil etmişlər. Beynəlxalq forumda dünyanın nüfuzlu jurnalist təşkilatlarından Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyası, Beynəlxalq Qəzetlər Assosiasiyası, Sərhədsiz Reportyorlar Təşkilatı, Ümumdünya Mətbuat Azadlığı Komitəsi, Beynəlxalq Mətbuat İnstitutu, Beynəlxalq Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi, “Article XIX” Təşkilatı, Avropa Yayım Birliyi, Avropa Radiolar Birliyi və s. fəal iştirak etmişlər (Məmmədov, 2016). Sofiya görüşündə dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq təşkilatların, Avropanın nüfuzlu jurnalist birliklərinin nümayəndələri, informasiya vasitələrinin rəhbərləri dörd gün ərzində “İnformasiya vasitələri və demokratiya”, “İnformasiya vasitələrinə qarşı zorakılıq”, “İnformasiya vasitələri əməkdaşlarının professional səviyyəsinin artırılması”, “Yeni kommunikasiya texnologiyaları: nəticə və perspektivlər” kimi mövzularda müzakirələr aparmış və bir sıra əhəmiyyətli qərarlar qəbul etmişlər. Forum Vindhukda, Alma-Atada, Santyaqoda və Sanada keçirilmiş seminarların davamı və axıncısı idi. Bu seminar demokratiyanın əsas komponenti sayılan söz və mətbuat azadlığı prinsipinin dünyanın bütün

bölgələrində möhkəmləndirilməsi naminə yönəlmiş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və YUNESKO-nun səkkiz illik söylərinin yekunu olmuşdur.

Beynəlxalq forumun qəbul etdiyi Sofiya Bəyannaməsi dünyada böyük əks-səda doğurmuş, sənəd müstəqil, plüralist və azad kütləvi informasiya vasitələrinin yaradılması, müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi sahəsində böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Beynəlxalq forumda ilk növbədə KİV-in funksiyalarına diqqət yetirilmiş, mətbuatın əsasən iki funksiyanı yerinə yetirməsi: ictimai maraq kəsb edən informasiya və ideyaları cəmiyyətə ötürməsi və dövlət orqanlarının fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirməsi ayrıca qeyd edilmişdi ki, bunlar vətəndaş cəmiyyətinin qurulması üçün əsas prinsiplər hesab olunur. Əks halda totalitar rejimlərin bərpası qaçılmazdır. Ona görə də beynəlxalq forumun iştirakçıları demokratiya uğrunda ümumdünya hərəkətini dəstəkləməyə, fikir və informasiya azadlığını müdafiə etməyə səsləyirdilər:

“Hər cür: bilavasitə və dolayısı ilə senzura yolverilməzdir. KİV əməkdaşları əvvəlkiyə yenə də təqib, zor və işgəncələrə məruz qalır, hədələnilir, tutulub saxlanılır, həbs olunur, oğurlanır və öldürülür. Onlar həmçinin siyasi və iqtisadi təzyiqlərə məruz qalır, siyasi motivlərə görə işdən çıxarırlar, onlara qarşı qanunlar düzgün tətbiq olunmur, fəaliyyətlərini məhdudlaşdırmaq məqsədilə əlavə qanunlar qəbul edilir. KİV vasitəsilə informasiya və yeniliklərin sərbəst ötürülməsinə, dövrü nəşrlərin ölkə daxilində və xaricdə yayılmasına mane olmaqla bərabər, onların çap avadanlığından, radioötürücü sistemlərdən, internet və digər rabitə vasitələrindən istifadə etməsinə tez-tez əngəl törədilir. Lisenziya alınması prosesi, nəzarətçi orqanların özbaşınalığı, mediaya qarşı tətbiq olunan yüksək tariflər kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarını daraldır, onların məlumat ötürmək və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırır” (Sofiya Bəyannaməsi. Prinsiplər və reallıq, 1997, s. 34-40 s. 35-36).

Bəyannamədə Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir çox dövlətlərində çoxpartiyalı sistemin yaradılması və demokratiyanın inkişafı istiqamətində baş verən müsbət dəyişikliklər müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin təşkili üçün əlverişli şəraitin yaradılması kimi qiymətləndirilir və göstərilirdi ki, bütün dövlətlər əqidə və mətbuat azadlığının konstitusiyaya və hüquqi təminatını yaratmalı və möhkəmləndirməlidirlər. Demokratik azadlıqları məhdudlaşdıran qanunlara yenidən baxılmalı, onlar dəyişdirilməli və ya ləğv edilməlidir. Dövlətlər bu təminatlara xüsusi diqqət verməli, qanundankənar qadağa və tabular aradan qaldırılmalıdır.

Media əməkdaşlarının sərbəst yerdəyişməsi problemini xarici jurnalistlərə viza verilməsi prosesinin yüngülləşdirilməsi ilə bağlayan Bəyannamədə jurnalist fəaliyyəti məqsədilə ölkəyə

professional avadanlıqların gətirilməsinə və ondan istifadə edilməsinə dövlətin maneçilik törətməməsi, dövlət orqanlarının malik olduqları informasiyanı əldə etmək üçün jurnalistlərə heç bir maneə yaradılmaması, jurnalistin informasiya mənbəyini açmağa məcbur edilməməsi, müstəqil jurnalist təşkilatlarının yaradılması yolunda hər cür hüquqi və inzibati maneələrin aradan götürülməsi kimi tələblər əks olunmuşdu. Sofiya Bəyannaməsində jurnalist fəaliyyətinin peşəkar metodları dövlət qadağalarından və xüsusi qrupların təzyiqindən qorunmaq üçün ən yaxşı təminat kimi qiymətləndirilir və göstərilirdi ki, peşə fəaliyyəti sahəsində hər cür norma və rəhbər prinsiplərin yaradılması yalnız jurnalistlər tərəfindən müəyyənləşdirilə bilər. KİV və ya onların əməkdaşlarının peşə fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələr yalnız məhkəmə vasitəsilə həll olunmalı, bu məsələlərə cinayət və ya hərbi məcəllə əsasında deyil, mülki məcəlləyə uyğun baxılmalı, bütün informasiya vasitələrinin təşkili məsələsində peşə müstəqilliyi və redaksiya-nəşriyyat azadlığı, dövlətə mənsub olan radio-televiziya orqanları və informasiya agentliklərində ilkin mərhələdə islahatlar aparılmalı, onlara tədricən açıq ictimai təşkilat statusu verilməli, radio və televiziya sahəsində yaradıla biləcək tənzimləyici orqanlar hakimiyyətdən asılı olmamalı, müstəqil informasiya agentliklərinin, habelə xüsusi və icma informasiya vasitələrinin yaradılması prosesi stimullaşdırılmalı - Sofiya Bəyannaməsinin bu prinsipləri artıq müxtəlif beynəlxalq hüquqi sənədlərdə öz təsbitini tapmışdır. Avropanın bir çox yerində sülh və demokratiya üçün real təhlükə yaradan ksenofobiya, müxtəlif etnik və dini qruplar arasındakı toqquşmalar jurnalist fəaliyyətinin daima diqqət mərkəzində olmalı, obyektiv politoloji təhlillərin aparılması yolu ilə münaqişələri şərtləndirən və nizamlanmasını mümkün edən amillər vaxtında aşkarlanmalıdır. Təsadüfi deyildi ki, sənəddə kütləvi informasiya vasitələrinin etnik və digər azlıqların problemlərini müntəzəm işıqlandırması, onların nümayəndələrinin jurnalistika sahəsinə cəlb edilməsi, jurnalistlərin münaqişə zonasından reportaj hazırlayarkən tərəfsiz olması, yalnız faktlara əsaslanması və yüksək peşəkarlıq normalarının qorunmasına diqqət yetirilməsi xüsusi qeyd olunurdu. Azad dünyanın nümayəndələri dərk edirdilər ki, cəmiyyətdə plüralizmə qarşı ən böyük təhlükə KİV üzərində dövlət nəzarətinin mövcudluğundan, media vasitələrinin bir əldə cəmləşməsindən və digər məhdudlaşdırıcı mexanizmlərdən doğur. Ona görə də onlar təklif edirdilər ki, media vasitələrinin dövlətin əlində cəmləşməsinə imkan verməyən qanunvericilik aktları qəbul edilsin və digər səmərəli tədbirlər görülsün. Cəmiyyətdə mülkiyyət müxtəlifliyi KİV sahəsində də özünü göstərir. KİV təsisçiləri və onları maliyyələşdirən qurumların fəaliyyəti haqqında ictimaiyyətə lazımi informasiya verilməlidir. Dövlətin ilkin vəzifəsi odur ki, müxtəlif mülkiyyət formalarının mövcudluğu şəraitində KİV mülkiyyətinə təzyiqlərə imkan verməsin

və həvəsləndirmə tədbirlərini həyata keçirsin. Yalnız bu yolla kütləvi informasiya vasitələrinə olan inamı qoruyub saxlamaq olar.

Sofiya toplantısının iştirakçıları və media üzrə dünya ekspertləri bir daha vurğulamışlar ki, mətbuat azadlığı, informasiya almaq və fikri sərbəst ifadə etmək hüququ əsas insan haqlarından biri hesab olunduğuna görə hökumətlərarası təşkilatlar və donör müəssisələri dünyanın bütün bölgələrində müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin yaradılmasına və möhkəmləndirilməsinə yardım etməli, Sofiya Bəyannaməsinin prinsiplərini həyata keçirmək məqsədilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi həmin sənədi Baş Məclisə, YUNESKO-nun Baş direktoru isə Baş Konfransa təqdim etməli və bunun əsasında geniş müzakirələr aparılmalıdır. BMT-nin media siyasətinin nəticəsidir ki, artıq postsosialist və postsovet məkanında müstəqil kütləvi informasiya vasitələri yayımlanmaqdadır (Mihajlov, 2002). İfadə azadlığı və informasiya vasitələrinin sərbəstliyi - bu iki amil bir-birilə sıx bağlıdır. İnformasiya azadlığı ilə informasiya vasitələrinin sərbəstliyi arasında olan bağlılıq artıq beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də təsbit edilmişdir ki, bu təşkilatlar həm də insan haqları üzrə sazişlərin tətbiqi və izahı ilə məşğuldurlar. Sərbəst informasiya axını nəticəsində informasiya vasitələri cəmiyyətdə “gözətçi köpək” funksiyasını yerinə yetirir, eyni zamanda ölkədə və dünyada baş verən hadisələr haqqında ictimai fikri vaxtılı-vaxtında məlumatlandırırlar. Jurnalist peşəsi informasiya axtarmaq, almaq və yaymaq hüququnun üzərində qurulduğuna görə informasiya vasitələri bu haqqın həyata keçməsində mühüm rol oynayırlar. İnformasiya azadlığının hüquqi cəhətdən vacibliyi müasir dünyanın Yaponiya, Hindistan, Cənubi Koreya, Böyük Britaniya, Meksika, Tailand kimi dövlətlərini, Mərkəzi və Şərqi Avropanın əksər ölkələrini müvafiq qanunvericilik aktlarının qəbulunu sürətləndirməyə vadar etmiş, belə qanunvericilik aktları İsveç, ABŞ, Finlandiya, Hollandiya, Avstraliya və Kanadada artıq qəbul olunmuşdur. İnformasiya azadlığı hüququ Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən ifadə sərbəstliyi üçün əsas amillərindən biri kimi qəbul edilmişdir. İnformasiya vasitələrinin azadlığı hüququ eyniliklə bütün insanlara da aiddir. Çünki bu amil dünyanın hər yerində istifadə edilən birbaşa söz və informasiya azadlığı hüququndan irəli gəlir.

Aydındır ki, jurnalistin peşə fəaliyyəti üçün yalnız informasiya almaq və ötürmək azadlığı hüququ kifayət edərdi. Amma bütün beynəlxalq normativ aktlarda jurnalist cəmiyyətin başqa üzvlərindən kənarında götürülmür. Hətta informasiya azadlığı haqqında çoxyaşlı qanunun vətəni hesab olunan İsveçin 1766-cı ildə qəbul etdiyi (başqa ölkələrdən iki əsr əvvəl) normativ aktda (Məmmədov, 2016) informasiyaya çatım hüququ yalnız informasiya vasitələrinə məxsus olan azadlıq kimi qəbul edilmir, əksinə bütün ölkə vətəndaşlarının (hətta əcnəbilərin) informasiyaya

giriş hüququnun tərkib hissəsi kimi qəbul olunur. Bununla da vurğulamaq olar ki, informasiya fəaliyyətinin beynəlxalq prinsipləri dünya dövlətlərinin mütərəqqi tarixi təcrübəsinə əsaslanır və müasir meyarlarla zənginləşdirilir. Bütövlükdə isə müasir KİV-in demokratik prinsiplərə yiyələnməsi prosesində BMT-nin və başqa dövlətlərarası qurumların dünyanın müxtəlif regionlarında təşkil etdiyi beynəlxalq forumların və orada qəbul olunmuş sənədlərin xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur.

Nəticə

Aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, beynəlxalq müqavilələr əsasında formalaşan dövlətlərarası informasiya münasibətləri dünya xalqlarının çoxəsrlik tarixi təcrübəsindən qaynaqlanmış, insan hüquqlarının aliliyi prinsipinə söykənmiş və inkişaf etmişdir. İnformasiya və media sahəsində ölkələrarası əməkdaşlıq ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq normalarının və maddələrinin eyni cür izah edilməsinə və eyni məzmun daşmasına hərtərəfli şərait yaratmışdır. Beynəlxalq informasiya mübadiləsi müasir dünyada vahid media prinsiplərinin formalaşmasına güclü təkan vermişdir. Konseptual baxışların və beynəlxalq təşkilatların hazırlayıb ərsəyə gətirdiyi sənədlərin təhlili insan hüquqlarının tarixi köklərini, nəzəri əsaslarını dərinlən mənimsəməyə imkan vermişdir. Bu hüquqlar müasir cəmiyyətin sosial-ictimai ruhuna uyğun olsa da, daha çox vətəndaşla dövlət arasında olan münasibətlərə aiddir və əsasən fərdi xarakter daşıyır. Mətbuat, söz və ifadə azadlığı insan, cəmiyyət və dövlət arasında olan qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyir və demokratik idarəetmə prinsipinin əsasını təşkil edir. Söz və ifadə azadlığı hər bir ölkənin, millətin intellektual potensialının reallaşdırılması üçün geniş imkanlar yaradır. Müasir dövrdə söz və ifadə azadlığının təminatı və onun real vəziyyəti ölkələrdəki siyasi idarəetmənin xarakterini müəyyən edir və demokratik inkişafın başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir. Beynəlxalq sənədlərdə vurğulanmışdır ki, insan hüquqlarının unudulması və ya ona biganəlik ictimai bələlərin və məmurların korrupsiyaya qurşanmasının əsas səbəblərindən biridir. BMT özünün fundamental xarakterli sənədlərində söz, mətbuat və ifadə azadlığı anlayışına daxil olan fəlsəfi və hüquqi komponentləri dünya dövlətləri ilə razılaşdırmış və beynəlxalq birliyə bəyan etmişdir. Azərbaycan öz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra beynəlxalq təşkilatlara və dünya birliyinə inteqrasiya xəttini tutmuş və bunun üçün dövlət başçısı mühüm addımlar atmışdır.

Ədəbiyyat

General'noj Assambleâlen reşeniez, <http://www.un.org/ru/docum>

Məmmədov, S. (2016). *Müasir Azərbaycan Mətbuatının İnkişaf Problemləri Beynəlxalq Təşkilatları Media Siyasəti Kontekstində* [Siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın A v t o r e f e r a t ı, Bakı Dövlət Universiteti]. AAK.

Mihajlov, S. A. (2002). *Voенножэслэн тuала журналzy: зэмlyk no paradoks*. Éks.

New Communication 1991, <http://unesdoc.unesco.org/i>

OON-lén General'noj Assambleâezlén rezolûciez <http://www.un.org/en/>

Sofiya Bəyannaməsi. Prinsiplər və reallıq. (1997). 1-2, 34-40.

OOH A/RES/37/92 // <http://www.un.org/ru/documents/>